

1-3.9.2001

Balikhane Nazırı Ali Rıza

Balikhane Nazırı Rıza Ali Bey'den eski İstanbul'a bir bakış

Eski Zamanlardaki İstanbul

Eski İstanbul hayatını tüm detaylarıyla ilk kez yazıya taşıyan yazar, Balikhane Nazırı Ali Rıza Bey'dir. Mahalleden saraya kadar geniş bir yelpaze içinde eski halk inançlarından eğlencelere, doğum âdetlerinden kahvehanelere, devlet adamlarından musikîşinaslara vb. eski İstanbul'un renkli yaşamını aktarıyor bize Ali Rıza Bey kitabında.

EROL ÜYEPAZARCI

1920'li yılların çeşitli İstanbul gazetelerinde "Onüçüncü Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı" başlığı altındaki bir dizi yazıda; XIX. yüzyıldaki İstanbul yaşamı; bir taraftan kadınları, çocukları, esnafı, sefil ve kopukları, esrarkeş, meczup ve dilencileri, sade halkın eğlenceleri ile bir taraftan da saray âdetleri, üst sınıfın konakları ve bu konaklardaki hayat, bu sınıf içindeki aşk maceraları ile ilginç bir şekilde resmediliyordu. Döneminde büyük ilgi gören bu ilginç tefrikanın yazarı o zamanlar seksen yaşlarını süren eski Balikhane Nazırı Ali Rıza Bey'di ve yine dönemin önemli aydınlarından Muallim Cevdet Bey'in deyimiyle "Bu ihtiyar kibar son seksen yılı tekmi şahsiyetleri, kıyafet ve telâkkileri ile sahneye getiriyordu".

Daha sonraları, konunun meraklıları Balikhane Nazırı'nın yazılarının kıymetini ve orijinal değerini bildiler ve kaynak olarak kullandılar; bu yazılardan bazı alıntılar çeşitli dergilerde çıktı; hatta rahmetli Niyazi Ahmet Banoğlu "Bir Zamanlar İstanbul" adlı kitabında bu yazılardan bir seçmeyi kitaplaştırdı. Ancak, bu kitaba yalnızca Ali Rıza Bey'in bazı yazıları alınmış, sadeleştirmede gereken itina gösterilmemiş; hiçbir kurala uymayan atlamalar yapılmış ve dahası Banoğlu, hiçbir zaman kabul edilemeyecek şekilde yazılar üzerinde istediği gibi oynamış, değiştirmeler yapmıştı ve Sayın Ali Birinci'nin haklı olarak belirttiği gibi bu yayın, Ali Rıza Bey'in böyle bir tefrika kaleme aldığından tanınmasına katkıda bulunmuş olmaktan başka bir değer ve anlam kazanmamıştı.

Son yıllarda basın âleminde hızla artan İstanbul ile ilgili kitaplar arasında; Balikhane Nazırı'nın yazılarından gerekli itina ile hazırlanmış bir kitabın ne zaman yer alacağını hep merak eder, ama bu zor işin gerçekleştirileceğinden de pek ümitli olmaz ve yeni bir Banoğlu olayı yaşamaktansa varın yazılar gazete sayfalarında kalsın derdik. Kitabevi Yayınları'ndan 1998'de bu yazılardan, Ali Şükrü Çoruk eliyle seçilmiş "İstanbul'da Ramazan Mevsimi" adlı kitapla biraz daha umutlanmış, ileride beklentimiz doğrultusunda yayın yapılacağı duygusunu güçlendirmeye başlamıştık. Geçen temmuz ayında yine Kitabevi Yayınları'ndan çıkan ve yine Ali Şükrü Çoruk'un hazırladığı "Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı" bu merakımızı hem giderdi hem de istenirse ciddi bir araştırmacının böyle önemli bir derlemeyi ne derece mükemmel olarak hazırlayıp okuyucuya sunabileceği örneğini bize verdi. Ne diyelim, hem hazırlayıcının hem yayıncının himmetleri var olsun.

Osmanlı'nın, Sayın Ortaylı'nın deyimiyle "en uzun yüzyılı" olan XIX. yüzyılın özellikle ikinci yarısı ve XX. yüzyılın ilk çeyreği; birbirini izleyen olayların yoğunluğu ve bu olayların getirdiği inanılmaz değişikliklerle; bugün bi-

le bu gelişimi kitaplardan izleyenlerin başını döndürür. İmparatorluğun başkenti olan İstanbul bütün bu hareketliliğin de -II. Meşrutiyet'in ilk yıllarındaki Selanik'i bir tarafa bırakırsak- merkezidir. Bu 70-80 senelik zaman diliminde İstanbul altı padişah, iki meşrutiyet girişimi, sayısız savaş, hükümet darbesi, tahttan indirme, tam mutlakiyetçi bir yönetimden kısa bir süre için çığınca bir serbestliğe geçip, arkadan eski mutlakiyeti aratacak sıkı bir rejim altına girmeyi yaşamış; bir kere Rus orduları Yeşilköy'e girmiş, bir keresinde de daha kısa süre önce "İmparatorluğun Çobanları" olan Bulgarlar, Çatalca'da zor durdurulmuştur. İstanbul, ülkeye otuz üç yıl tam egemen olan, eski deyimiyle bir hâkim-i mutlakın Selanik'e sürülüp, mişaz dergilerinin kepazesi olduğunu da görmüştür. En sonunda bir gün, kent in Türk tarihinde ilk kez; bir Fransız marsalı kir atına binip şehrin en büyük caddesinde bir fatih gibi gezmiş ve İstanbul'un mümin ve mütevekkil halkı ilk kez irkılmış ve yıkılmıştır. Bütün bu süreç içinde yaşamda geçerli olan kıymet hükümleri pek doğal olarak değişmiş ve genç Cumhuriyet bu kıymet hükümlerinin birçoğunu da tarihin çöp sepetine biraz hoyratça da olsa atıvermiştir.

İşte Balikhane Nazırı'nın anlattıklarının önemi buradadır. Tam bir dönüşüm, yok olma, kaybolma döneminde önceki dönemi bütün ayrıntıları, folklorik öğeleri ve insan tiplerleriyle gözümüzün önüne sermektedir. Bu konuda kendisinin öncülü olarak "İstanbul'da Bir Sene"nin yazarı Çaylak Tefrik Bey ile o günlerin renkli kalemi, "Şehir Mektupları"nu

kaleme alan Ahmet Rasim'i gösterebiliriz. Ahmet Rasim'i şanslı saymamız da gerekir; çünkü neredeyse bütün yazıları hem de oldukça iyi şekilde yeniden basılmış ve okuyucuya sunulmuştur. Yine bir eski "İstanbul Beyefendisi" olan Abdülaziz Bey'in İstanbul hayatıyla ilgili el yazısıyla tuttuğu notlar; titiz bir yayıncılık örneği olarak Türk

Tarih Vakfı yayınları arasından "Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri" adı altında iki cilt olarak yayımlanmıştır. Ali Rıza Bey'in ardılı olarak söz konusu ettiğimiz dönemi anlatan Ahmet Refik, Semih Mümtaz S. imzasıyla yazan Ahmet Semih Mümtaz, Sermet Muhtar Alus, Sait Duhani, Musahipzâde Celal, Sâmîha Ayverdi, Halit Fahri Ozansoy, Mehmet Halit Bayrı, Burhan Felek, A. Cabir Vada, Selim Nüzhet Gerçek, Ragıp Akyavaş, Haluk Y. Şehsüvaroğlu ve rahmetli hocamız Reşat Ekrem Koçu'yu anmamak ise haksızlık olur. Ama bu arada edebiyatımızda az rastlanan şürlü dilyeyle özellikle eski Boğazıcı'ni resmeden Abdülhak Şinasi Hisar ile İstanbul'un kahvelerini, Beyoğlu'sunu ve yine Boğaz'ını "şingir mingir" kendine özgü tatlı dilyeyle anlatan Salâh Birsal'i de herhalde unutmamamız gerekir.

Bütün bu yazarlar arasında, yazınsal değeri bir tarafa bırakırsak Ali Rıza Bey'in özgün bir yeri hep olacaktır; çünkü o, söz konusu ettiğimiz üç çeyrek asrı İstanbul'da bizzat yaşamış, görmüş ve öyle kaleme almıştır. Olayların bizatihi tanığıdır; başkasından duyduklarını veya okuduklarını nakletmemekte; kendi yaşamında gördüklerini kaleme almaktadır. Bugün bile şaşkınlıkla karşılanacak bir süre; yir-

mi beş yıl dönemin en önemli görevlerinden biri olan "Balikhane Nazırlığı" görevini üstlenmiş ve bu görevi gereği dönemin üst aşama yöneticileri ile yakın ilişki kurabilirken, bir yandan da yasa gereği avladığı balığı "Balikhane"de satmak zoruyla olan çoğu gayrimüslim halk adamlarıyla da birebir ilişkide bulunmuştur. Yazılarından anladığımız göre Balikhane Nazırımız müthiş gözlemci bir kişidir; hafızası da seksen yaşında iken bile inılmaz ayrıntıları hatırlayacak kadar kuvvetlidir; bir konuda hakkını da yemeyelim; biraz dedikoduyu da sever (!).

Bu ilginç kişinin olumlu bir yanı ise; bütün birikimini kendisiyle birlikte öbür âleme götürmek istememesi; dostlarına "Adam, hatıralara kim kıymet verir, bunlar ilim mi sayılır?" demesine karşın; seksen yaşını geçmiş iken gördüklerini, bildiklerini hiç olmazsa gazetelerde yayımlatma çabasını göstermesidir.

Gazete ve dergilerdeki yazılar

Ali Şükrü Çoruk; Ali Rıza Bey'in gazetelerde ve dergilerde çıkan bütün yazılarını tek tek incelemiş; doğum ve loğusa âdetleri; İstanbul çocukları; kadınlar âlemi; mahalle kahveleri ve ihtiyarları; İstanbul sefilleri ve kopukları; tulumbacılar, köşklüer ve küplü denilen en adi meyhane sâkinleri; esrarkeşler ve meczuplar; dilenciler; halk sırtından geçinenler; İstanbul'daki çeşitli tarikatlar; İstanbul halkının gezme ve eğlenmeleri; ramazan âdetleri; İstanbul esnafı, tiryakiler yani afyon içenler; görevi gereği iyi bildiği balık sohbetleri, saray âdetleri; üst sınıfın konakları; eski üst aşama görevliler hakkındaki bazı öyküler ve bazı aşk maceraları başlıkları altında toplanan bu tefrikaları hiçbirini atlamadan olduğu gibi sıralayıp yayımlamış ve her yazıda açıklanması gereken hususları dipnotlarıyla belirtmiştir.

Bu şekilde Balikhane Nazırı'nın o günlerde çeşitli gazete ve dergilerde çıkan yazılarının tamamını kitapta derlenmiştir; kitabın hazırlayıcısı yazarın diline dokunmamış yani bir sadeleştirme yapmamıştır. Sayın Doğan Hızlan, Hürriyet gazetesi'ndeki köşesinde çok beğendiği kitabın tek eksikliğinin dilinin sadeleştirilmemesi olduğunu yazıyor, ama kanımızca bu, eksiklik değil olumlu bir davranış olarak kabul edilmesi gereken bir yaklaşımdır. Kaynağı kullanacakların eserin orijinal halini görmeleri ve öyle yararlanmalarının

bilimsel açıdan tartışılmaz yararı bir tarafa; sadeleştirme adına işlenen müseccel cinayetlerin (!) sayısız örneği ortada iken; anlı şanlı profesörlerin, iddialı yazarların Osmanlıca'dan Latin harflerine geçirirken yaptıkları hatalar için erbabı arasında gülmece konusu olurken; Sayın Çoruk'u hiç hatasız çevirmiyazısı için kutlamamız gerekir. Evet Balikhane Nazırımızın dili biraz eskidir, ağdalıdır ama yine de keyifli bir dildir; dikkatsizce yapılacak bir sadeleştirme okuyucunun bu keyfinin canına okuyabilir. Örneğin Türkçeyi en iyi, en keyifli yazarlardan Refik Halit Karay'ın o canım dilini; hem de oğlu sadeleştirme diyerek katletmemiş midir? Bu satırların yazarı da babasının sadeleştirilmemiş (!) eski baskı kitaplarını bulup o canım Türkçenin keyfine varmak için sahaf-lara esir(!) etmemiş midir? Sayın Hızlan darılmasın ama; kendisinin de takdir edeceği gibi kitap okuyup, ondan keyif almak emek isteyen bir iştir; hem de sözlükler ne işe yarıyor? Evet, kanaatimizce sadeleştirmeye gitmemekle Sayın Çoruk çok doğru bir davranışta bulunmuştur; yapit, ilk elden bir kaynak kitaptır ve orijinal haliyle okuyucuya sunmak gerekir. Kitabı alışılmış deyimiyle; sa-

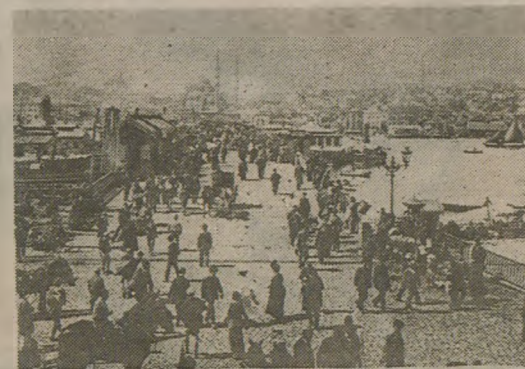
QUEL SERA LE SORT DE CONSTANTINOPLE ?

UNE VUE GÉNÉRALE DU PORT DE CONSTANTINOPLE

LA POPULATION EST PITTORIQUE ET MÉLANGÉE

LE PONT SUR LE BOSPHORE ET LES MOSQUÉES

LE VIEUX PONT VU DU CÔTÉ DE GALATA

deleştirep "vulgarize etmek"; isterlerse ondan kaynak olarak yararlanacak yazarlara kalmış bir iştir.

İleride "Eski Zamanlardaki İstanbul" un sadeleştirilmiş ve daha fazla notlandırılmış basımını da Ali Şükrü Çoruk'un hazırlaması ve Kitabevi Yayınları'nın bunu da yayımlaması kadar tabii bir şey olamaz.

Kitabın başında değerli bilim adamı Ali Birinci'nin Balikhane Nazırımız hakkındaki çok ayrıntılı yaşamöyküsü yer alıyor. Sayın Birinci, son zamanlarda kendi tabiriyle "Tarihin gölgesinde kalmış meçhul ünlüler" hakkındaki araştırmalarıyla tanınmıştır. Bunun için devletin veya ilgili kuruluşların arşivlerinde yorucu çalışmalar yapmaktan çekinmez ve bugüne kadar meçhul kalmış yaşamöykülerini aydınlatmakta hakikaten başarılı olmuştur. Bu yazısıyla da Balikhane Nazırımızın hayatını gün ışığına çıkarmaktadır.

Bu ilginç yazarın kitabını; İstanbul meraklılarına, bu koca kentin âdet, görenek ve folkloruyla ilgilenenlere ve bir de tarihteki aşk ve meşk olaylarını merak edenlere (!) öneririz. Sonuncular için Balikhane Nazırımızın kaleminden çıkan aşk maceralarından bir örnek vererek yazımızı noktalayacağız. Aslında bu örnek; son günlerde sayıları hızla artan tarihi romanların (!) yazarlarının hiçbirinin hayal bile edemeyeceği kadar entrika, tesadüf, aşk ve intikamı içermektedir. Bir becerikli bu öyküyü konu olarak ele alırsa edebiyatımız yeni bir best-seller (!) kazanabilir.

"Bezmî Hanım"

Dönemin kudretli Mısır Hıdivi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İsmail Bey'in genç yaşta dul kalan karısı, "gelin hanım" unvanlı Hatice Hanım; henüz memede olan bir Çerkez bebeğini evlat edinir ve kendi kızı gibi dadılarıyla, mürebbiyelerle büyütür; Bezmî adını verdiği bu kız büyüünce bir afet-i devran olur; güzelliğinin yanı sıra çok güzel piyano da çalmaktadır. Balikhane Nazırımızın tanımına göre : "Bezmî Hanımefendi etine dolgun, endamı mevzun, kaş gözünü gayet güzel, teni beyaz, reng-i rûyü biraz gül pembesine mâil idi. Hele altın renkli gür saçları ne kadar güzel idi. Türkçe, Arapça, Fransızca güzel tekellüm eder, piyanosunu dinleyenler mest ve hayran olurlar idi." Bu arada "gelin hanım"ın kayınbiraderlerinden biri olan Mehmed Ali Bey, Bezmî'ye âşık olur ama anası "gelin hanım" ile geçinemediğinden evlenemez; başka biriyle de evlenmek istemez; evlendirilmesi için ısrar edilince de inadına gider zenci bir cariyeyi koynuna alır ve ondan simsiyah bir oğlu olur; bir süre sonra da ölür ve bütün mirası oğlu zenci İsmail Bey'e kalır.

Bezmî ise analığıyla İstanbul'a döner. Hatice Hanım Abdülmecid'in sarayına gitmekte hatta haremde misafir kalmaktadır; bu sırada kızı Bezmî de yanındadır. Kızın güzelliği ve piyano çalmaktaki yeteneğini duyan Abdülmecid, Bezmî'yi merak eder ve bir gün huzuruna kabul eder; pek beğenir, piyanodaki maharetine hayran olur ve kızı Hatice Hanım'dan ister; hanımefendi kızı ancak resmi nikâhla vereceğini söyler ve Bezmî, padişahın altıncı kadınefendisi olur. Yazarıma göre; Hatice Hanım kızını saraya gönderirken müthiş bir çeyiz vermişti ve "kızın giydiği elbise lahana yaprağı şeklinde som sırma ve inci ile işlenmiş ve uygun yerleri pırlanta, zümrüt yahut firuze gibi çok kıymetli mücevherat ile süslenmiş olduğunu ve başındaki tacın ve gerdanında ve omuzlarındaki takıların şaşasını görenler söylemekle tüketemezlerdi".

Fakat ne çare ki kadın Abdülmecid ile geçinemez ve Abdülmecid, Bezmî'yi boşamaya karar verir; harem görevlilerinden Cevher Kalfa bu emri tebliğ için Bezmî'ye gider. Padişah dahil herkes, kızın üzüleceğini, af dileyeceğini bekler; ama Bezmî, padişahın bu kararını kakhaha-

larla karşılar. Cevher Kalfa, daha sonraları dostlarına bu olayı anlatırken; Padişah Efendimize, haberi alınca çok üzülürdü diye yalan söylemek zorunda kaldığını söyler.

Bir süre sonra Abdülmecid Bezmî'yi affeder, yine nikâhına alır, ama iş yine devam edemez ve tekrar boşanırlar; Bezmî saraydan çıkarılır, Salıpazarı'nda bir köşkte yaşamaya başlar. Abdülmecid ölünceye kadar kendisine bir maaş bağlar.

Bu arada Paris'te eğitimini yapmış, ressamlığıyla tanınan Ferik Tevfik Paşa, Bezmî'ye âşık olur ve evlenirler. Anlaşıldığı kadarıyla hoşgörülü bir kişi olan Abdülmecid buna kızmaz, hatta Bezmî'nin maaşını vermeye devam eder. Ancak o ölüp kardeşi Abdülaziz tahta çıkınca, hem Bezmî'nin maaşını kestirir hem de kocasıyla birlikte Bursa'ya sürer. Ali Rıza Bey, Bursa'da neler olduğunu ayrıntılarını vermiyor, ama Tevfik Paşa'nın Bezmî'yi boşamak zorunda kaldığını ve derdinden İstanbul'a dönüp Yenikapı Mevlevihanesi'ne sığınıp orada ömrünü tamamladığını söylüyor,

Bezmî Hanımı ise Bursa Evkâf Müdürü Uzun Ahmet Bey ile evlenmiş görüyoruz; Sultan karılığında Evkâf Müdürü karılığına düşmüştür; bu arada affedilip İstanbul'a gelmiş, elindeki bütün mal mülkü tüketip, Eyüp'te bir kira evinde yaşamaktadır; Cavidan ismini verdiği bir kızı doğar; kızcağızı, bakamayacağından dönemin iyiliksever hanımefendilerinden Zeynep Kâmil Hanım'a verir. Zeynep Kâmil Hanım aslında Bezmî'nin analığı Hatice Hanım'ın görümcesi yani ölen kocasının ablasıdır. Bezmî durumu bilir ama Zeynep Kâmil Hanım bilmez.

Asıl ilginç durum ise bundan sonra başlar. Cavidan'ı çok seven ve hiç çocuğu olmayan Zeynep Kâmil Hanım onu itina ile büyütüp dadılar, mürebbiyelerle yetiştirir ve Cavidan, Zeynep Hanımefendi'nin kızı gibi olur. Bu arada Bezmî'nin aşkından dolayı evlenmemek için zenci cariyeye ile yatan ve Zeynep Hanım'ın diğer bir kardeşi olan Mehmet Ali Bey'in zenci oğlu da bir Çerkez kız ile evlenmiş ve Hüseyin adlı bir beyaz çocuk sahibi olmuştur. Zenci oğul ölmüş ve Hüseyin'i de Zeynep Hanım himayesine almıştır. Hüseyin ile Cavidan önce çocukluk arkadaşlığı, sonra sevgili olurlar; Zeynep Hanım da ikisini evlendirmeye niyetlidir. Ama burada yine müthiş bir tesadüf araya girer. Abdülmecid'in oğlu ve dönemin padişahı II. Abdülhamid'in kardeşi Şehzade Süleyman Efendi; Bebek'teki yalılarında çıkarken Cavidan'ı görür ve yıldırımla vurulmuş gibi âşık olur. Kızı, Zeynep Hanım'dan şehzade için isterler; Zeynep Hanım bu isteği reddeder; bütün ısrarlar fayda etmez; bu arada şehzademiz de sarayıp solmaktadır. Oğlunun haline üzülen annesi, Abdülmecid'in ikinci ikbali Serfiraz Hanım padişaha müracaat eder; kardeşinin aşk yüzünden öleceğinden söz eder; Padişahda Zeynep Hanım'a kızlar ağasını yollayıp "Hepimiz genç olduk, cümlemizin başından geçti, rica ederim kızı versinler" der; emir büyük yerdendir; Zeynep Hanım, Cavidan'ı mecburi şehzade ile evlendirir. Şehzade çok mutludur; karısının bir dediğini iki etmez; Cavidan birgün sıkıldığını, Büyükkada'ya gitmek istediğini söyler. Hemen bir köşk tutulup adaya gider; fakat Cavidan'ın niyeti başkadır; adada eski aşkı Hüseyin Bey ile buluşur. Bir süre sonra olay şehzademizin kulağına gider ve tarih bir kere daha tekerrür edip şehzademiz de babası nasıl kızın anası Bezmî'yi boşamışsa o da Cavidan'ı boşamak zorunda kalır. Ama ne gam! Cavidan hemen Hüseyin Bey ile evlenir. Öykünün gerisini merak ediyorsanız kitabı alın ve okuyun. ■

Eski Zamanlarda İstanbul/ Balikhane Nazırı Ali Rıza Bey/ Hazırlayan: Ali Şükrü Çoruk /Kitabevi/ 442 s

